

De Nederlandse middengroepen als wielrenner

Doortrappen of achterop raken

Godfried Engbersen, Erik Snel en Monique Kremer

SOC 13 (1): 37–44

DOI: 10.5117/SOC2017.1.ENG

Abstract

The editors of the report *De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden* (*The fall of the middle class? The stable and vulnerable middle*), published in 2017 by the WRR (The Netherlands Scientific Council for Government Policy), respond to Rineke van Daalen's reflection (also in this issue) on their approach and main findings.

Onder de titel 'Verwarring over het midden' schreef Rineke van Daalen een uitgebreide beschouwing over de vorig jaar verschenen WRR-verkenning *De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden* (Engbersen, Snel en Kremer 2017). Als auteurs voelen wij ons geveleid door deze aandacht, maar het was uiteraard niet onze bedoeling de lezer in verwarring achter te laten. Daarom willen we graag reageren op enkele door Van Daalen te berde gebrachte punten. De belangrijkste bron van verwarring is wellicht dat ons onderzoek tot onverwachte uitkomsten heeft geleid, althans voor lezers die kennis hebben van de vele publicaties over de 'bedreigde' en de 'kwetsbare' middenklasse. Onze belangrijkste bevinding is dat de Nederlandse middenklasse met nieuwe onzekerheden wordt geconfronteerd, maar zich vooralsnog redelijk weet te handhaven. Deze conclusie is gebaseerd op de bijdragen van sociologen en economen aan de verkenning (Jochem Tolsma, Maarten Wolbers, Harry Ganzeboom, Wiermer Salverda, Paul de Beer, Jeroen van der Waal en Willem de Koster) die ieder op een eigen wijze de ontwikkeling van de Nederlandse middenklasse tussen pakweg 1970/1990 en 2014 in kaart brachten. Vanuit dit langetermijnperspectief blijkt de ontwikkeling van de Nederlandse middenklasse minder somber dan veel hedendaagse beschouwers menen. De uitkomsten van enkele deelstudies worden hierna kort beschreven.

Van Daalen heeft niet alleen twijfels over de uitkomsten van het onderzoek, maar ook over de gebruikte data. De al genoemde auteurs beschrijven de ontwikkeling van het maatschappelijke midden vanuit drie 'lenzen': opleiding, beroep en inkomen. Over elk van deze drie onderwerpen zijn data beschikbaar waarmee de ontwikkeling over een lange periode beschreven kon worden. Maar, zo vraagt Van Daalen, had er geen aandacht moeten zijn voor de differentiatie binnen het maatschappelijk midden? En waarom horen we niet meer over de onderlinge samenhang van of juist de verschillen tussen de ontwikkelingen op de drie velden? Indien mogelijk hadden we dit uiteraard gewild, maar haar vragen doen ook vermoeden dat zij onvoldoende oog heeft voor de rijkdom van de gebruikte data, zowel qua lange looptijd als qua grote aantallen. Salverda en De Beer gebruiken het Inkomenspanelonderzoek (IPO) met administratieve inkomensgegevens van ongeveer 75.000 huishoudens per jaar om de inkomensontwikkeling van middengroepen te schetsen. Ganzeboom beschrijft veranderende beroepsposities met behulp van een uniek bestand, afkomstig uit 69 verschillende onderzoeken met beroepsgegevens van ruim 66.000 mannen en ruim 66.000 vrouwen. Men kan natuurlijk altijd méér willen, maar juist deze rijkdom aan gegevens maakte het mogelijk om de ontwikkeling van het middensegment over een lange periode in kaart te brengen.

Ten derde stelt Van Daalen dat we onvoldoende aandacht besteden aan de bedreigende economische en maatschappelijke context waarin het middensegment moet opereren: processen van mondialisering, de terugtrekkende verzorgingsstaat, denivellering die al decennia plaats vindt (ook dit blijkt overigens, als we CBS-gegevens mogen geloven, in Nederland mee te vallen) enzovoort. Onze aanbevelingen zouden op gespannen voet staan met zulke processen. Van Daalen bepleit een internationale, mondiale aanpak, om vooral de toenemende onzekerheid op de arbeidsmarkt aan te pakken. We onderkennen de betekenis van internationale samenwerking en coördinatie. Maar er zijn geen structuren op mondiaal niveau, noch op EU-niveau, zichtbaar om de problemen waarmee middengroepen te maken hebben adequaat te adresseren. Onze verkenning kent als uitgangspunt dat nationale institutionele kaders er nog steeds toe doen (vgl. Kremer et al. 2017). Uit onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat Nederland veel meer flexibele arbeid kent dan de ons omringende landen. Kennelijk maakt het beleid van nationale staten toch verschil als het om zulke zaken gaat, en dat betekent dat de Nederlandse overheid – waartoe de WRR zich primair richt – wel degelijk wat kan doen om de uitwassen van flexibilisering tegen te gaan. Hetzelfde geldt voor de andere onderwerpen waarover we aanbe-

velingen doen: onderwijs en scholing, steun voor gezinnen en blijvende herverdeling door de verzorgingsstaat.

1 Het stabiele midden en de noodzaak tot statusarbeid

Ons belangrijkste punt is echter dat Van Daalen weinig oog heeft voor de centrale conclusie van de verkenning, namelijk dat het Nederlandse middensegment weliswaar geconfronteerd wordt met ingrijpende bedreigingen, maar dat het zich vooralsnog redelijk weet staande te houden. Wij hebben deze uitkomst geduid met de aan Schimank et al. (2014) ontleende oer-Hollandse metafoor van 'het middensegment als wielrenner' (p. 27). Schimank et al. (2014) stellen dat het moeilijker is geworden om een typische middenklassenbiografie te realiseren. Middengroepen moeten daarvoor steeds meer 'statusarbeid' verrichten: ze moeten investeren in economisch kapitaal (werk, inkomen, vermogen) én cultureel kapitaal (opleiding, bijscholing) om hun eigen positie en die van hun kinderen veilig te stellen. Net als wielrenners moeten ze blijven trappen, zeker bij tegenwind, anders raken ze achterop of vallen uiteindelijk om. Middengroepen die niet bereid of in staat zijn om in hun economisch en cultureel kapitaal te investeren, lopen het risico van sociale daling. Die toegenomen noodzaak tot statusarbeid vloeit voort uit verschillende institutionele veranderingen die de positie van het middensegment nu en in de toekomst bedreigen: toenemende onzekerheid in de arbeid, de versobering van de verzorgingsstaat, de afgenomen waarde van een middelbare opleiding, en ook de toegenomen complexiteit en kwetsbaarheid van relaties.

Diverse deelstudies in de verkenning wijzen uit dat Nederlandse middengroepen in meerderheid er vooralsnog in slagen om hun maatschappelijke positie te consolideren. Kijken we naar de positie van het middensegment op het gebied van opleiding (zie hoofdstuk 3, Tolsma en Wolbers), dan zien we dat het aandeel van de middelbaar opgeleiden op de totale populatie tussen 1979 en 2014 groeide: van 21 naar 33 procent. Ook het aandeel hoger opgeleiden steeg in die periode van 14 naar 34 procent, terwijl het aandeel lager opgeleiden daalde van 65 naar 32 procent. Er is er geen sprake van een in omvang afnemend middensegment van middelbaar opgeleiden. Wel zien we dat het gemiddeld beroepsniveau in Nederland achterblijft bij het gestegen opleidingsniveau en dat de waarde van middelbare opleidingen op de arbeidsmarkt is afgenomen. Een middelbare opleiding geeft minder dan voorheen toegang tot hogere beroepen. Enerzijds is er door technologische ontwikkelingen minder vraag naar bepaalde

middenberoepen zoals verkopers en administratief personeel, anderzijds worden middelbaar opgeleiden verdrongen door hoger opgeleiden die geen functie op hun eigen niveau kunnen krijgen. Er is sprake van diploma-inflatie, dat wil zeggen dat je ‘minder beroep’ voor je opleiding krijgt. Het gemiddeld beroepsniveau van alle opleidingsniveaus daalt, maar van middelbaar opgeleiden in sterkere mate. Middelbaar en lager opgeleiden gaan daardoor qua beroepshoogte sterker op elkaar lijken, terwijl de afstand tot hoger opgeleiden groter wordt.

Een tweede centraal thema in de verkenning zijn de veranderende beroepsposities in Nederland. Ganzeboom sluit in zijn bijdrage (hoofdstuk 4) aan bij een lang lopend debat onder economen en sociologen: is er sprake van een polarisatie van de beroepenstructuur, dat wil zeggen van een groei van zowel hogere als lagere beroepen, en van een afkalving van het midden? Of zien we eerder professionalisering, dat wil zeggen groeiende aandelen hogere en middenberoepen en krimp aan de onderkant? Wanneer de ontwikkeling van de Nederlandse beroepenstructuur tussen 1970 en 2014 geanalyseerd wordt aan de hand van een beroepenclassificatie (de typologie van beroepsklassen van Erikson, Goldthorpe en Portocarero (1979)) dan zien we een duidelijke tendens van professionalisering. Een sterke groei van het aandeel hogere beroepen (hogere en middelbare professionele beroepen), een lichte afname van het aandeel middenberoepen en een sterkere daling van het aandeel lagere beroepen (geschoolde en ongeschoolde handarbeid). Ganzeboom betoogt echter dat niet op voorhand vaststaat wat hogere en lagere beroepen zijn. Dat hangt af van de criteria op basis waarvan beroepen worden geassocieerd als laag, midden of hoog. Ordent men beroepen bijvoorbeeld naar het gemiddeld verdiende inkomen, zoals economen veelal doen (Goos et al. 2014), dan is sprake van polarisatie. Gebruikt men volgens Ganzeboom sociologisch meer relevante criteria, zoals het vereiste opleidingsniveau per categorie of het beroepsprestige, dan is niet of nauwelijks sprake van een tendens van polarisatie.

Het derde centrale thema in het onderzoek betreft de inkomens van middengroepen. Ook hier maakt het veel uit welk inkomensbegrip men hanteert: kijkt men naar *bruto*-inkomens (uit arbeid, onderneming, vermogen of uitkeringen *voor* afdracht van belasting en sociale premies), *netto*-inkomens (hetzelfde *na* afdracht van belasting en premies) of het *gestandaardiseerd* besteedbaar inkomen (netto-inkomen gewogen naar omvang en samenstelling van het huishouden)? Salverda’s analyse (hoofdstuk 5) wijst uit dat als men louter kijkt naar bruto-inkomens, er sprake is van een afkalvend middensegment en een dalend inkomensaandeel van deze groep. Deze tendens van polarisatie wordt in belangrijke mate teniet-

gedaan door de herverdelende werking van de Nederlandse verzorgingsstaat en door het feit dat hogere inkomens veelal grotere huishoudens hebben (en dus een lager gestandaardiseerd inkomen). Uitgaande van gestandaardiseerde huishoudinkomens blijven zowel de omvang van het middensegment als haar inkomensaandeel over de jaren heen zeer omvangrijk en vrij stabiel. Het aandeel huishoudens met een middeninkomen daalde tussen 1990 en 2014 slechts licht (van 79 naar 76 procent). Hun inkomensaandeel daalde in dezelfde periode van 80 naar 77 procent van het totale inkomen. Deze verschillende uitkomsten per gehanteerd inkomensbegrip zijn interessant omdat ze de achterliggende mechanismen laten zien die van invloed zijn op inkomensontwikkelingen.

De Beer beschrijft in zijn bijdrage (hoofdstuk 6) de inkomensdynamiek van het middensegment tussen 1989 en 2013. Anders dan actuele politieke debatten vaak doen vermoeden, was de koopkrachtontwikkeling voor de lagere inkomensgroepen de afgelopen decennia aanmerkelijk gunstiger was dan voor de hogere inkomensgroepen, zo stelt De Beer. De armere huishoudens gingen er per jaar gemiddeld 5,2 procent in koopkracht op vooruit, terwijl de hogere inkomensgroepen per jaar gemiddeld 3,3 procent aan koopkracht inboeten. De middeninkomens nemen een tussenpositie in: zij gingen er per jaar gemiddeld 1,2 procent op vooruit. Volgens De Beer (p. 194) is er dan ook ‘geen aanwijzing [...] dat de middeninkomensgroepen “onder druk” staan voor zover het gaat om de koopkrachtontwikkeling van individuele huishoudens die behoren tot de middeninkomensgroep’.

Een ander punt betreft de kans dat middeninkomens een zodanige inkomensdaling meemaken dat zij in armoede geraken. Diverse sociologen betogen dat de toegenomen dynamiek en flexibiliteit op de arbeidsmarkt samen met de groeiende instabiliteit van primaire relaties – die beide kenmerkend zijn voor de hedendaagse ‘risicosamenleving’ – tot nieuwe, zij het veelal tijdelijke armoederisico’s leiden (Beck 1992; Giddens 2000). Zo stellen Leisering en Leibfried (1999: 27) in hun toonaangevende studie *Time and Poverty* dat:

[...] the experience of poverty as a temporary situation and latent risk extends well into the middle classes, and it is not confined (if, in fact, it ever was) to traditional marginal groups or to an excluded bottom third of society.

De Beer laat zien dat deze (‘postmoderne’) armoederisico’s voor de Nederlandse middenklasse (nog?) niet spelen. De uitkomsten laten wederom een hoge mate van stabiliteit zien: inkomensdaling of -stijging zijn uitzonderingen. De meeste op- of neerwaartse dynamiek ontstaat door verande-

rende persoonlijke omstandigheden qua huishouden (samenwonen, scheiding, kind krijgen, kind uit huis) dan wel qua werk (verlies van werk of nieuwe baan). Voor zover sprake is van inkomensdaling, blijft dit in bijna alle gevallen beperkt tot één inkomensklasse. Concreet betekent dit dat enkel vanuit het laagste subsegment van de middeninkomens er een kans is om onder de armoedegrens te geraken. De kans dat middengroepen in armoede terecht komen is dus beperkt.

2 Het kwetsbare midden en de overheid

Anders dan vaak wordt beweerd is er in Nederland vooralsnog geen sprake van een 'val' of 'uitholling' van de middenklasse. Middengroepen weten in meerderheid hun positie te handhaven, al kost dat wel meer moeite: zij moeten harder werken in meer onzekere omstandigheden. Zij hebben vaker twee inkomens nodig, moeten rekening houden met de flexibiliteit en tijdelijkheid van werk, dienen werk en zorgtaken te combineren en moeten meer zelfredzaamheid aan de dag leggen om risico's het hoofd te bieden. 'Hollen om stil te staan', zoals Salverda (hoofdstuk 5) het verwoordt.

Dit 'harder lopen' gaat gepaard met toenemende gevoelens van onzekerheid en onbehagen. Dat blijkt uit de gesprekken met focusgroepen die we hebben gehouden (zie hoofdstuk 8, Kremer et al.). Van Daalen wijst daar terecht op. Daarbij komt dat veel middengroepen het gevoel hebben dat de overheid te weinig voor hen doet. Dit aspect keert vooral terug bij mbo'ers die qua opvattingen over de politiek en maatschappelijke kwesties sterk op lageropgeleiden gaan lijken. Zij hebben een gering vertrouwen in de politiek en hebben het gevoel geen grip meer te hebben op de eigen toekomst.

Samenvattend kunnen we stellen dat veel middengroepen in Nederland zijn toegerust om aan moderne eisen van inzetbaarheid en weerbaarheid waardoor zij in staat zijn om hun middenpositie te handhaven. Toch zijn er bedreigingen. De belangrijkste bedreigingen voor het midden zijn: (1) de afgenomen waarde van een middelbare opleiding, (2) het verdwijnen van routinematige administratieve functies en de groei van laagbetaalde dienstenbanen en (3) een afkalvend middensegment als we kijken naar markt- of bruto-inkomens. Door de herverdelende werking van de Nederlandse verzorgingsstaat hebben de middeninkomens nog geen sterke achteruitgang meegemaakt, maar de vraag is of dit zo blijft. Zeker is dat aan het klassieke vooruitgangsoptimisme van de middenklasse – de overtuiging

dat men het zelf en in ieder geval de kinderen het steeds beter zullen krijgen – een einde is gekomen.

De dreigingen en onzekerheden voor middengroepen rechtvaardigen een beleid dat gericht is op onzekerheidsreductie. Aansluitend op de eerder geschetste institutionele veranderingen schetst de WRR-verkenning vier beleidsrichtingen: (1) het bevorderen van meer zekerheid in de arbeid, (2) investeren in onderwijs en scholing waardoor middengroepen beter kunnen meekomen, (3) het behouden van de herverdelende werking van de Nederlandse verzorgingsstaat en (4) het geven van een steuntje in de rug voor gezinnen onder druk.

Achter deze beleidsrichtingen gaat niet alleen de overtuiging schuil dat nationale instituties er nog steeds toe doen, maar ook een visie op de opgaven van de overheid in de hedendaagse samenleving. Die opgave ligt enerzijds in het herijken van instituties zodat zij burgers meer zekerheid en indien nodig ondersteuning kunnen geven. Anderzijds ligt er een opgave in het versterken van de weerbaarheid van burgers: hen adequaat toerusten voor een meer flexibele arbeidsmarkt en voor het vormgeven van het eigen leven. Het reduceren van een aantal onzekerheden en het versterken van de weerbaarheid van burgers draagt eraan bij dat burgers beter in staat zijn vorm te geven aan hun levensloop. Hierin ligt van oudsher ook de maatschappelijke en economische betekenis van middengroepen: het vermogen vooruit te zien, behoeftebevrediging uit te stellen en risico's te nemen.

Literatuur

- Beck, U. (1992) *Risk society. Towards a new modernity*. London: Sage.
- Engbersen, G., E. Snel en M. Kremer (red.) (2017) *De val van de middenklasse? Het stabiele en kvetsbare midden*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Erikson, R., J.H. Goldthorpe en L. Portocarero (1979) Intergenerational class mobility in three Western European societies: England, France and Sweden. *British Journal of Sociology*, 30 (4): 415-441.
- Giddens, A. (2000) *The Third Way and Its Critics*. Cambridge: Polity Press.
- Goos M., A. Manning en A. Salomons (2014) Explaining job polarization: Routine-biased technological change and offshoring. *American Economic Review*, 104(8): 2509-2526.
- Kremer, M., R. Went en A. Knottnerus (red.) (2017) *Voor de zekerheid. De toekomst van flexibel werkenden en de moderne organisatie van arbeid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Leisering, L. en S. Leibfried (1999) *Time and poverty in Western welfare states. United Germany in perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schimank, U., S. Mau en O. Groh-Samberg (2014) *Statusarbeit unter Druck? Zur Lebensführung der Mittelschichten*. Basel: Beltz Verlag.

Over de auteurs

Godfried Engbersen is als hoogleraar Algemene Sociologie verbonden aan het Department of Public Administration and Sociology (DPAS) van de Erasmus Universiteit in Rotterdam en tevens raadslid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).

E-mail: engbersen@essb.eur.nl

Erik Snel is als universitair docent en onderzoeker verbonden aan het Department of Public Administration and Sociology (DPAS) van de Erasmus Universiteit in Rotterdam.

E-mail: snel@essb.eur.nl

Monique Kremer is als bijzonder hoogleraar Actief Burgerschap verbonden aan de Universiteit van Amsterdam en tevens wetenschappelijk medewerker en projectcoördinator 'Toekomst van werk' van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).

E-mail: kremer@wrr.nl